

Præsteenker og enkesæder i Ribe

Af Søren Mulvad

Præsteenker

Sognepræsterne var engang væsentlige krumtapper i kongerigets lokaladministration. Præsterne havde både verdslig og åndelig betydning i sognene. Embederne var af divergerende værdi, økonomisk set, men skulle en præst dø ud af sit embede, var de økonomiske udsigter for enken ofte meget beskedne. Især kunne det volde usigelige kvaler, hvis der tillige var uforsørgede børn i ægteskabet. For at bøde på enkenes situation, havde kirkeordinansen af 1537 og Danske Lov fra 1684 bestemt præsteenkerens ret til at blive boende i præstegårdene et år efter deres mands død, det såkaldte nådensår. Var hun rig, køn eller ung, var der en mulighed for, at hun kunne indgå ægteskab med mandens efterfølger. Ellers måtte hun drage ud og leje sig en stue og forsøge at klare sig på egen hånd ved manuelt arbejde, hvis ikke den yderst beskedne pension slog til. Danske Lov bestemte nemlig (§2-13-10), at *Dersom Enken på Landet ikke bliver i Kaldet efter Præstens Død forsynet, da skal Efterkommeren årligen af Kaldet give hende noget til Underholdning, som Provsten og tvende Præster i Herredet efter kaldets Lejlighed og hendes Midler kunne billigt [rimeligt] eragte. Dog at det ikke overgår den ottende Part af Kaldets visse Indkomster ...* Det kunne alt sammen være såre godt, såfremt kaldet var givtigt, og

såfremt enken havde personlig styrke til at gøre sit krav gældende over for eftermanden. Denne kunne i uheldige fald have to enker at forsørge.

Da præsteenkerens ofte trange kår var velkendte, oprettedes i Ribe Stift, og sandsynligvis i flere danske stifter, gejstlige enkekasser. I Ribe blev den første stiftet 1714, og fundatsens §14 bestemte, at enkekassen var *Et beslaget Skrin med Lås og fire Hængelåse, hvis Nøgler Stiftsprovsten og fire af Stiftets provster beholder og åbner ved Præste- eller Provstemode. ... Indsættelse [af pengemidler] kan foretages af Præster, Kapellaner, Bisper, Dr. med., Lektor, Rektor og Conrektor.* Første indbetaling skete ved landemodet 1715. Det var bestemt, i hvilke møntenheder, der skulle betales, og at hver bidragyder skulle tegne sig for to Rigsdaler årligt. Det var frivilligt, om man ville tegne sig. Gav en præst mindre end de fastsatte beløb, kom hans enke i givet fald til at modtage forholdsmæssigt færre penge i udbetaling. Det kunne ikke tillades, at en indmeldt præst meldte sig ud igen. Den første uddeling skete 1715. Stiftelsesdokumentet er undertegnet af biskop Thurah, Peder Terpager, Søren Seerup og pastor Fog. Hver enke fik otte skilling årligt de første år, men summen kunne reguleres af biskop og amtmand i forhold til kassebeholdningens størrelse og enkenes antal.

De indkomne penge skulle naturligvis ikke henligge i kassen og samle mug. De blev udlånt mod renter. I 1739 udlåntes i alt 60 portioner af divergerende størrelse. Man har ikke hele regnskabet for alle år, men portionerne til enkerne varierede fra 163 Rdr. i 1715 til 3355 Rdr. i 1730, og 8077 Rdr. i 1790. Det blev en kasse med betydelig indflydelse. I Ribe Bys skøde- og panteprotokol forekommer atter og atter pantebrev, hvor Den gejstlige Enkekasse er långiver. De indvundne renter beløb sig efterhånden til over 500 Rdr. årligt.

Det er noget uvist, hvorledes kassen blev ophævet. Men 1855 blev den beslægtet af Rentekammeret, og amtsforvalter Muller i Kolding blev arresteret. Desværre findes sagsakterne ikke ved regnskaberne.

I 1811 opstod endnu en kasse "Den nye gejstlige Enkekasse" eller "Emerituskassen", hvis regnskaber hvert år blev trykt og offentliggjort i forbindelse med landemoderne.

Pastor Bruuns Enkesæde

I Hundegade i Ribe ligger en pompøs rødstensbygning med dekorativ påskrift på facaden "Pastor Bruuns Enkesæde". Vi vil i det følgende forsøge at se på baggrunden for denne og en lignende godgørende stiftelse.

Navngiveren, pastor Andreas Christian Bruun var præst i Roager 1791-1824. Han var født i Tønder og opdraget i Mjolden Præstegård. Student fra Ribe Katedralskole 1785.

Han var gift med den 25 år ældre Andrea Margrethe, men levede ikke sammen med hende. Wibergs præstehistorie angiver ikke, at Bruun var gift, men i folketællingen for

Hundegades nordre del, ca. 1910. Man ser ikke Pastor Bruuns Enkesæde, men billedet giver et indtryk af gaden, som den så ud, før den dominerende gavl i Borgerskolens gymnastiksal blev opført. Torben Hestehaves Billedarkiv.

1834 ses, at huset i Hundegade beboedes af Andrea Margrethe Bruun, 68 år gammel. Hun opholder sig i Byen, men hendes Mand er bosat i Roager. Præstekonen havde en tjenestepige hos sig. Det er indtil videre ubekendt, hvilken forklaring, der kan ligge bag de adskilte husholdninger.

Pastor Bruuns søster holdt hus for ham. Søkendeparret må have haft lidt på kistebunden, for i december 1812 spadserede

Hans Jørgen Hansen fra Ribe til Roager og lånte 633 Rigsbankdaler af Bruuns søster, mod at hun fik pant i hans ejendom i Saltgade. Ligeledes købte Bruun Hundegade 94 af Mette Cathrine Borch, fem fag til gaden, gårdsrum og én kos græsning for 960 Rdr. den 11. nov. 1815. (Hun havde købt det ved auktion efter fru V. Nissen året forud.) Bruun købte derpå også Hundegade 93, fire fag til gaden og to fag halvtag i gården for 712 Rdr. den 24. juni 1816 af skomagermester Hans Henrik Gjermann.

Flere år efter, da Bruun var død, lod Overformynderiet en af naboerne låne 138 Rigsbankdaler af hans efterladte midler. Dette gentog sig frem til 1841, hvor de testamentarisk bestemte arvinger fik det forrentede beløb udbetalt. Det er ukendt, hvorvidt Bruun og hans søster havde arvet, eller om de bare ved sparsommelighed havde oparbejdet nogen formue.

Til de to boliger i Hundegade købte Bruun to stykker eng på Ribe Sønderforte, svarende til to køers græsning, og han tillagde den stiftelse, han skabte i de to boliger et legat på 320 Rdr. I Traps tredje udgave beskrives bygningen således: *Af røde Mursten og Bindingsværk i 1 Stokværk.*

Ribe Bys matrikelsystem er ved flere lejligheder blevet omorganiseret, så de nævnte matrikelnumre er ikke umiddelbart til at finde på et matrikelkort. De oprindelige to huse blev tidligt sammenlagt under ét og samme tag. Hvilket må være sket i pastor Bruuns egen tid. De beskrives da i brandtaksationen som bestående af otte fag mod gaden. I 1866 var sket en ombygning, da lå der et hus med 12 fag og port mod gaden og to sidehuse på hver fem fag.

Bruuns eftermand i embedet i Roager,

pastor Høhne – født i Vester Vedsted, tidligere missionær i Grønland – skænkede senere en sum til vedligeholdelse af stiftelsen i Hundegade. Han fortæller selv: *Da jeg af afdøde Biskop Daugaard for flere År siden har erfaret, at den Stiftelse, som min Formand afdøde Pastor Bruun i Kirkeby, Roager Sogn har grundet her i Byen til Fribolig for 2de uformuende Enker, trænger til Tilskud, for at den i Tiden kan bestå, har jeg skænket til bemeldte Stiftelse tre panteforskrivninger, lydende på i alt 1.000 Rdr., som skal anvendes til Stiftelsens Vedligeholdelse og til Betaling for Brændsel, eller i det mindste til Halvdelen af det nødvendige Brændsel for de 2de derboende Enker.* Han ønskede selv at oppebære renterne af pantebrevene i sin livstid og efter hans død skulle de tilfalde hans forrige husbestyrerinde, frøken Ana Sofie Marie Lindberg, 76 år gammel og frøken Anna Christiane Bennedsen, datter af postmester Bennedsen, nogle og 50 år gammel, p.t. i Kalundborg. Først efter disses død skulle renterne tilfalde stiftelsen. Legatfundatsen er skrevet 28. febr. 1867 og konfirmeret af kongen 3. april samme år. Pastor Høhne var født 1792 i Vester Vedsted, student fra Ribe 1817 og død i Ribe 1867.

Pastor Bruun og pastor Bang, som senere omtales, var personligt bekendte, sikkert endog venner. Der var ikke langt imellem deres sogne. Om Bang end var lidt yngre end Bruun, havde Bruun udset sig Bang som executor testamenti, hvilket udtrykkes således i hans testament: *Da Pastor J. Bang i en lang Række af År har givet mig de mest talende Prøver på Uegennyttighed og Redelighed og Akkuratesse, så bestemmes han alene til at være Inkassator for Auktionspengene, der holdes efter min Død ...*

Reglementet for Bruuns stiftelse er flere gange reguleret, efterhånden som tidens

Pastorinde Bangs Stiftelse, 2016.

Foto: Søren Mulvad.

krav har forandret sig. Der blev oprettet pensionskasser, som lettede tilværelsen for enkerne, og behovet for friboliger var ikke så stort. Den ene lejlighed blev derfor tilbudt *en Enke af Borgerskabet*. Senere udlejede man til en herboende indremissionær med familie.

De to beboere havde hver sin lejlighed, men der var rum til fælles benyttelse. Når to personer, der ikke nødvendigvis har valgt hinanden som bofæller, skal deles om visse faciliteter, kan der opstå "ø-kuller", så de går hinanden på nerverne. Reglementet blev derfor stadig mere specificeret, - helt ned til

hvem, der skulle betale for elektriske pærer i fællesarealerne. I øvrigt var der nogen modstand imod, at der overhovedet blev indlagt elektricitet i ejendommen. Beboerne mente ikke, at de havde behov for denne ekstraudgift. Når man brændte petroleumlamper, var der jo ingen faste afgifter at betale. Det samme gjorde sig gældende, da man indlagde fjernvarme og gasborde i stedet for kakkellovne og brændekomfurer.

Efter pastor Bruuns død, blev der ikke tinglyst nogen adkomst på ejendommen, dette skete først 1910, hvor Ribe Byråd overdrog ejendommen til "Pastor A. C. Bruuns

Enkesæde”. Byrådet lod da foretage et mageskifte, hvorved der blev frigjort et areal, hvorpå der blev opført en gymnastiksal til byens Borgerskole, mens stiftelsen overtog en ubebygget grund, hvorpå den nuværende bygning blev opført 1912. Da ingen myndigheder tilsyneladende har fundet det rimeligt at opbevare arkivalier for stiftelsen, har det ikke været muligt at komme efter, hvorledes dette byggeri blev finansieret.

Husets funktion som stiftelse ophørte, da ejendommen blev solgt af Ribe Kloster, som havde overtaget administrationen, til privat beboelse i 2011 for tæt ved to millioner kroner. Pastor Bruuns bestemmelse i fundatsen for stiftelsen, at [Huset] *ikke [må] bortsælges, men skal uforandret til alle Tider vedblive at være Enkesæde for tvende værdige Enker*, holdt altså knap 200 år.

Pastorinde Bangs Stiftelse

Pastor Bang, hvis enke oprettede det nu ligeledes nedlagte “Pastorinde Bangs Stiftelse” Skolegade 1, var præst i Vester Vedsted 1804-1838. Enken var født i Åstrup Præstegård på Falster i 1782 og var døbt Marie Cecilie Margrethe Biering.

Pastor Bang begyndte allerede i 1815 at udlåne penge mod pant, hvad enhver med lidt begreb om økonomi ville gøre i de tider, hvor bankvæsen var ukendt. Hans navn forekommer første gang i Ribes Skøde- og Pantebøger i 1815. I 1825 købte han i fællesskab med en kollega, præsten i Starup og den pengestærke hospitalsforstander Ramming i Ribe en gård i Sønderportsgade, hvor nu “Hotel Ribe” ligger. Det var den gang en ejendom på et stort grundstykke. Det var bebygget med 15-fag bindingsværk i to eta-

ger. Huset havde tilhørt en af hans slægtninge, fru amtsprovstinde Cristence Wellejus. Pudsigt nok solgte de den igen to år senere for en ringere sum, end de havde købt den for. Senere forekommer Bangs navn ikke i Ribe Bys skøde- og pantebøger før 1838, hvor han købte ejendommen i Skolegade, nuværende nummer 1. Pastor Bang lod sig pensionere og flyttede ind i den rummelige bolig med sin hustru. Det var ellers ikke påkrævet den gang at forlade et embede af aldersmæssige årsager, da embedsmænd havde pligt at forblive i et embede til deres død.

Pastorinde Bang lod sit testamente udfærdige i 1865. Heri bestemtes, at hendes bolig i Skolegade efter hendes død skulle indrettes til to lejligheder, hver bestemt som fribolig. Den ene til en præsteenke eller enke efter anden type embedsmand og den anden til *en aldrende Pige af lignende Berettigelse og Livsstilling*. Det tillodes beboerne at tage en husfælle til sig, som skulle være *et værdigt Fruentimmer af Slægt eller Bekendtskab*. Vedkommende opnåede ikke ret til at forblive i boligen, hvis samboen døde først. Desuden udsatte enkepastorinde Bang en sum, hvis renter skulle dække husets vedligeholdelse. Det gik med denne sum som med så mange andre legatsummer, at inflationen i løbet af en tid udhulede den, og renterne kunne hverken dække småt eller stort. Pastorinden havde dog taget højde for denne situation, idet det var bestemt, at en vakant lejlighed for en tid måtte udlejes og lejeindtægten anvendes til vedligeholdelse af bygningen.

Forud for alle andre skulle en række nærmere bestemte familiemedlemmer nyde fri bolig. Det drejede sig om medlemmer af

Skolegade omkring forrige århundredskifte, set fra nord. Andet hus på højre hånd er Pastorinde Bangs Stiftelse. Torben Hestehaves Billedarkiv.

familierne Biering, Bang og Wellejus. Ved Vellejuser nærmest tænkt på *Descendenter af den i Året 1814 i Sdr. Omme afdøde Amtsprovst Hans Thorning Vellejus, der var i Slægtskab med Familien Bang og en fortrolig Ven af Pastorinde Bangs tidligere afdøde Mand, entlediget [fratrådt] Sognepræst Jørgen Bang til Vester Vedsted.*

Enkepastorinde Bang døde næsten 90 år gammel 30/6 1872 af *Lungebetændelse, Alderdomssvækkelse og Afkræftelse*, som der står i kirkebogen. Ved sin død havde hun både en husjomfru og en tjenestepige hos sig. Hvor længe der så gik, før lejlighederne kunne indrettes, og nye beboere kunne flytte ind,

ved vi ikke. Folketællingen 1880 og 1890 angiver, at der var to husholdninger i huset, begge ført af kvinder, som var født på Falster, altså formodentlig bekendte eller beslægtede med legataren. I 1901 beboedes den ene lejlighed af en enke med fire børn og en tjenestepige. I 1901 var de to af enkens børn flyttet hjemmefra, ellers samme beboere, som begge levede af legater og pension. I 1911 beboedes den ene lejlighed af en familie, hvor faderen angav at leve af fugleudstopning, så familien har næppe kunne betale nogen større husleje. I 1916 ser det ud til at begge lejligheder var udlejede. Den

ene beboedes af en postpakkemester, den anden af en malersvend med hustru og barn. Først i 1925 flyttede endnu en præstee enke ind i den ene lejlighed, mens malersvenden endnu beboede den anden. Senere folketællingerne synes endnu ikke at være offentliggjort, så det er ikke muligt at følge indkvarteringerne i huset yderligere.

I 1990 bestemtes det efter anmodning fra stiftsøvrigheden i Ribe, at "Pastorinde Bangs Stiftelse" måtte sammenlægges med "Pastor Bruuns Enkesæde". Ejendommen i Skolegade måtte sælges og midlerne tillægges enkesædet i Hundegade. Ejendommen i

*Pastor Bruuns Enkesæde, 2016.
Foto: Søren Mulvad.*

Skolegade blev solgt til Ribe Domkirke for 670.000 kroner. Ifølge fundatsen udlevedes de to lejligheder i Bruuns Enkesæde med lejligheden i stueetagen til en præstee enke og lejligheden på første sal til en enke af borgerskabet. Ribe Domkirkes menighedsråd havde en tid planer om at anvende bygningen som menighedslokaler, men har siden taget anden bestemmelse, og huset er nu solgt til privat beboelse.

Litteratur

Bloch, V. og Øllgaard, N.E. (red.): *Ribe Katedralskoles Indbydelsesskrift til den offentlige Eksamen*. Ribe 1902.

Hanssen, Lorens: *Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole*. Ribe 1823.

Hiort-Lorenzen, Hans Rudolf, m. fl: *Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark*. København 1898.

Trap, Jens Peter: *Kongeriget Danmark*, 3. udgave. København 1906.

Wiberg, Sophus Vilhelm: *Dansk præstehistorie*, bd. I-IV. Odense 1870-1873.

Utrykte kilder

Arkivalier i Rigsarkivet: *Ribe Stiftsarkiv B-9*, lbn: 1174, 1175 og 1176.

Folketællinger for de nævnte år.

Ribe Bys Skøde-og Panteprotokol for de nævnte år.

Søren Mulvad, født 1948. Varming Vesterby 9, 6760 Ribe. Har udgivet en række artikler i "Fra Ribe Amt" samt publikationer, hovedsagelig af lokalhistorisk indhold. Desuden teaterstykker og bidrag til "Koldingbogen", "Lokalhistorie for Sydøstjylland" m.fl.st.